

ЗБОРНИК ЗА ИСТОРИЈУ
БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ACADEMIE SERBE DES SCIENCES ET DES ARTS
COMMISSION POUR L'HISTOIRE DE BOSNIE ET HERZEGOVINE

RECUEIL DE L'HISTOIRE DE BOSNIE ET HERZEGOVINE

7

REDACTEUR MILORAD EKMEČIĆ

BELGRADE 2012

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
ОДБОР ЗА ИСТОРИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ЗБОРНИК ЗА ИСТОРИЈУ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

7

УРЕДНИК МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ

БЕОГРАД 2012

ЧЛАНОВИ ОДБОРА

МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ

ЧЕДОМИР ПОПОВ

ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЛИЋ

СВЕТОЗАР КОЉЕВИЋ

ДУШАН БЕРИЋ

ЂОРЂЕ МИКИЋ

МАРКО ПОПОВИЋ

НЕВЕНКА ГОШИЋ

ЗДРАВКО АНТОНИЋ

ЂУРО ТОШИЋ

ЧЛАНОВИ РЕДАКЦИОНОГ ОДБОРА

МИЛОРАД ЕКМЕЧИЋ

ВЛАДИМИР СТОЈАНЧЕВИЋ

ЧЕДОМИР ПОПОВ

ДЕСАНКА КОВАЧЕВИЋ-КОЛИЋ

РАДОШ ЉУШИЋ

НЕВЕНКА ГОШИЋ

МАРКО ПОПОВИЋ

ЗДРАВКО АНТОНИЋ

ЂУРО ТОШИЋ

СЕКРЕТАР

ЉИЉАНА ПЕРОВИЋ

Примљено на IX скупу Одељења историјских наука, од 30. новембра 2011, на основу позитивних мишљења рецензената посебно датих за сваки рад

АМБЛЕМ: ЗАПОН ЗАХУМСКОГ КНЕЗА ПЕТРА,
13. ВЕК

ИЗДАЈЕ:
СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ISSN 0354-9461

НАСЛОВНА СТРАНА: ДРАГАН ТОДОРОВИЋ

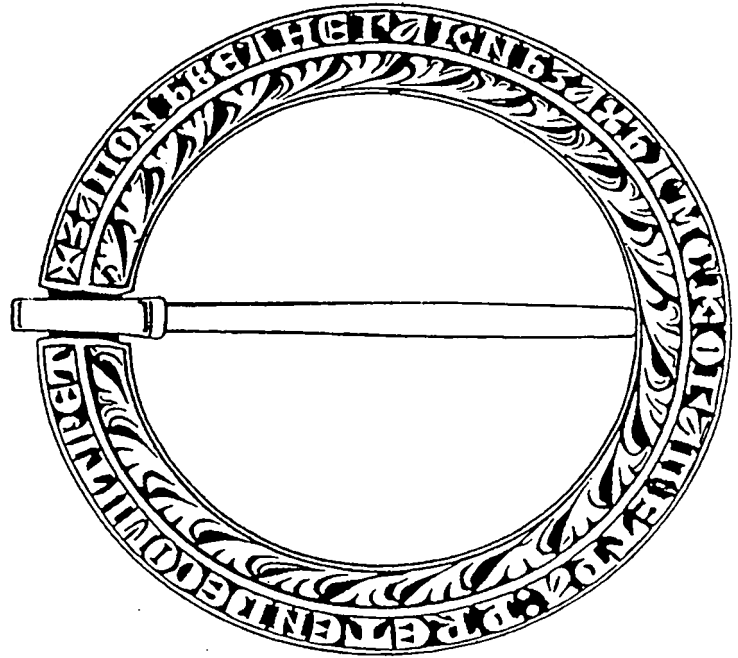
ЛЕКТОР: НЕВЕНКА ГОШИЋ

КОРЕКТОР: ВЕСНА ШУБИЋ

ТЕХНИЧКИ УРЕДНИК: МИРА ЗЕБИЋ

ШТАМПА: ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ
ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ, БЕОГРАД

ТИРАЖ: 400 ПРИМЕРАКА

<i>Ђуро Тошић</i> <i>Djuro Tošić</i>	Прилог познавању <i>монашења</i> становништва из средњовјековне Босне 1 Contribution to the Knowledge of the Ordainment in Mediaeval Bosnia 28
<i>Аранђел Смиљанић</i> <i>Arandjel Smiljanić</i>	Хумски жупан Познан Пурчић 29 District Prefect of Hum – Poznan Purčić 35
<i>Борис Бабић</i> <i>Boris Babić</i>	Византијски извори о становништву и црквеним приликама у средњовјековној Босни 37 Bizantine Sources on Population and Church in Mediaeval Bosnia 48
<i>Срђан Рудић</i> <i>Srdjan Rudić</i>	Петар Павловић – Војвода Хумски и Крајине 49 Petar Pavlović – Duke of Hum and Krajina 60
<i>Видан Николић</i> <i>Видан Николич</i>	Трагови средњовековног занимања <i>Крамар</i> у топонимији Босне и Херцеговине 61 Следе средневековой профессии „ <i>крамар</i> “ в топонимии Боснии и Герцеговины 74
<i>Миленко Јахура</i> <i>Milenko Jahura</i>	Пребиловци – насеље и породице 75 Prebilovci – Settlements and Families 109
<i>Недељко В. Радосављевић</i> <i>Душица М. Стојковић</i>	Повеља сарајевског (дабробосанског) митрополита Пајсија о праву на сакупљање милостиње за манастир Хиландар 111
<i>Nedeljko V. Radosavljević</i> <i>Dušica M. Stojković</i>	The Charter of the Metropolitan of Sarajevo (Dabrobosanski) Pajsije on the Right to Gather Charity for the Monastery Hilandar 119
<i>Недељко В. Радосављевић</i> <i>Мирјана О. Маринковић</i>	Препис царског берата о правима чувара барутане тврђаве Јајце из 1709. године 121
<i>Nedeljko V. Radosavljević</i> <i>Mirjana O. Marinković</i>	Transcription of the Imperial <i>Berat</i> on the Rights of the Keepers of the Powder-Magazine in Jajce from 1709 133
<i>Брајислав Теиновић</i> <i>Bratislav Teinović</i>	Европска историја на позорници устанака у Босни и Херцеговини 1804–1882. 135 European Powers Towards the Uprisings in Bosnia and Herzegovina 1804–1882 150

<i>Jelena Milojković-Djurić</i>	Gleb Ivanovich Uspenskii: Pis'ma iz Srbije, Letters from Serbia 1876–1877	151
<i>Јелена Милојковић-Ђурић</i>	Глеб Иванович Успенски: Писма из Србије	161
<i>Jelena Milojković-Djurić</i>	Српско-хрватско путујуће позориште Фотија Ж. Иличића	163
<i>Јелена Милојковић-Ђурић</i>	Serbo-Croatian Travelling Theater Company of Fotije Ž. Iličić	172
<i>Jelena Milojković-Djurić</i>	Three Imperial Memoranda: Cultural Policies in Bosnia-Herzegovina in the aftermath of the Berlin Peace Treaty	173
<i>Јелена Милојковић-Ђурић</i>	Три царска меморандума: Просветна и верска политика у Босни и Херцеговини после Берлинског мировног уговора	189
<i>Ненад Урић</i>	Прилог за повест породице Глигорија Јефтановића у турско доба	191
<i>Nenad Urić</i>	Contribution to the History of the Family of Gligorije Jeftanović in Turkish Period	237
<i>Боривоје Милошевић</i>	Свештенство Босанске Крајине у устанку 1875–1878. године	239
<i>Borivoje Milošević</i>	Clergy of Bosanska Krajina in the Uprising of 1875–1878	255
<i>Александар Растовић</i>	Један опис Босне и Херцеговине Вилијема Милера из 1898. године	257
<i>Aleksandar Rastović</i>	Description of Bosnia and Herzegovina Published in 1898 by William Miller	265
<i>Драга Масиловић</i>	Др Никола Стојановић између српства и југословенства	267
<i>Draga Mastilović</i>	Dr Nikola Stojanović between Serbia and Yugoslavia	299
<i>Ђорђе Микић</i>	Босански Устав – „Штатут“ из 1910.	301
<i>Djordje Mikić</i>	Bosnian Constitution – “Statut” of 1910 (First Politics)	319
<i>Горан Латиновић</i>	Територијална организација Српске православне цркве у Босанској Крајини (1900–2010)	321
<i>Goran Latinović</i>	Territorial Organization of the Serbian Orthodox Church in Bosanska Krajina (1900–2010)	333
<i>Драган Шућур</i>	Бањалучка епархија од 1953. до 1961. године	335
<i>Dragan Šućur</i>	The Diocese of Banjaluka (1953–1961)	382
<i>Миле Станић</i>	Списак Хрвата и муслимана који су учествовали у одвођењу и убијању Срба у Мостару и околини	383
<i>Mile Stanić</i>	The List of the Croats and Muslims who Participated in Taking Away and Killing of the Serbs in Mostar and the Surroundings	399
<i>В. А. Артамонов</i>	Србы и Турецко-Русская война 1710–1713 г. (К 300-летию русско-сербского боевого содружества)	401
<i>В. А. Артамонов</i>	Срби и турско-руски рат 1710–1713. године (Поводом 300-годишњице руско-српског војног савезништва)	417

ТРАГОВИ СРЕДЊОВЕКОВНОГ ЗАНИМАЊА *КРАМАР* У ТОПОНИМИЈИ БОСНЕ И ХЕРЦЕГОВИНЕ

ВИДАН НИКОЛИЋ

Апстракт. – У овом раду се говори о траговима средњовековног занимања *крамар* у топонимији Босне и Херцеговине. У средњовековном караванском саобраћају између Дубровника и држава на Балканском полуострву, а касније и Турског царства, важну улогу су имали крамари, који су били на челу каравана и доносили важне одлуке о људима, роби и товарним животињама. Nomina agentis (занимање) *крамар* среће се као основа у топонимији на средњовековним караванским путевима у Босни и Херцеговини: *Крам* (на планини Влашић), *Крамари* (код Коњица), *Краммер-Село* (код Рогатице) и *Хан Крам* (код Хан Пијеска). Реч *крамар* је германског порекла (нем. Krämer) и има значења: (1) „предводник каравана“ и (2) „трговац ситном робом“.

Кључне речи: Босна и Херцеговина, топонимија, средњовековна занимања, nomina agentis *крамар/крамер*; топоними *Крам*, *Крамари*, *Краммер-Село*, *Хан Крам*.

I

1. ИСТОРИЈА КАО ИЗВОР ЗА ОНОМАСТИЧКА ИСТРАЖИВАЊА

Павле Ивић, један од највиђенијих српских лингвиста, рекао је да су „историја и ономастика два лица једне исте ствари“. Тако, имајући право на два гласа – (1) као историчар језика и (2) зналац националне историје – професор Павле Ивић поставља темеље како треба објашњавати ономастику. Ономастика је једна од најмлађих лингвистичких дисциплина, која у граничним двема наукама – историји и географији – тражи изворе, али и нуди решења која се тичу творбе, значења и етимологије. Може се рећи да је значај ономастике, овде ближе једног њеног дела – топонимије, за лингвистичке дисциплине и уопште многе друштвене науке свакако неспоран.¹

1.1. У географској науци топоним је знак који представља основ даљег истраживања. Када говори о именима насеља, географ Јован

¹ Шире види о значају ономастике, тј. „однос између онога ко је име наденуо према ономе што се тим именом означава“, „Име као знак“, у: *Nomen est omen (ономастички прилози)* (Николић 2009: 7–20).

Цвијић констатује да је разноврсна вредност и научна употреба географске номенклатуре:

„Она [имена насеља] могу да послуже као петрефакти, по којима се распознају старији, кадшто сасвим ишчезли народни слојеви, затим раније културне прилике и ранија физиономија земље, поглавито њена шумска одећа. У неким случајевима се може по именима села извести закључак о начину насељавања, затим о пореклу данашњег становништва. Јер, у давању имена има етничкога, специфичнога за поједине области, које се по томе знатно разликују“ (Цвијић 1987: 94).

1.2. Исто тако, са лингвистичког аспекта може се говорити о значају топонимије у науци уопште: „Često je toponim jedini zapis koji svedoči o istorijskom događaju ili postojanju neke ličnosti“ (Kristal 1996: 14).

2. ПРЕДМЕТ, ЗАДАЦИ И ЦИЉЕВИ РАДА

Предмет овог рада су трагови средњовековног занимања *крамар* у (микро)топонимије на подручју Босне и Херцеговине. Полазећи од помена у досадашњој историјској литератури која се бавила караванским саобраћајем у средњем веку, примарни задатак је да се види колико се са лингвистичког аспекта може потврдити то што су историчари помињали о пореклу имена неких средњовековних насеља која су оставила у наслеђе имена која претрајавају у савременом добу – када се изгубила представа о овом старом занимању. Циљ је да се покаже колико је топоним уопште (као елеменат духовне културе) значајан за истраживања прошлости која не нуди много остатака материјалне културе.

II

3. РАЗВОЈ КАРАВАНСКОГ САОБРАЋАЈА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

Условно се могу издвојити три важнија фактора развоја караванског саобраћаја на Балканском полуострву у средњем веку: (1) географски положај Дубровника: позиција на граници копно–море и Исток–Запад; (2) развој Дубровника и трговина са средњовековним државама на Балкану и касније са Турском и (3) конфигурација земљишта на Балканском полуострву и (не)могућност преноса робе.

3.1. *Историјски аспекти – предуслови развоја.* – Истраживања историчара показују да је у планинским областима целог Балкана у средњем веку основа привређивања било полуномадско сточарство. Познато је да су се заједнице Влаха-сточара заједно са стадима редовно селиле од летњих испаша на планинама до зимских боравишта у топлим и заштићеним долинама. То је принудило сточаре да са својим традиционалним производима (стоком, сувим месом, сиром и кожама) ступају у размену са околним земљорадницима и тако допуњавају своја једнолична средства за опстанак. Сточари су имали обавезе да властелину дају обавезе у натури (жива стока, коже), али су имали и

радне обавезе у виду узгајања и чувања стоке и **вршења преноса робе** на Балканском полуострву – што је за Влахе-сточаре постао један од основних видова привређивања (уп.: Воџић 1973: 58).

3.2. „Kroz taj u suštini seoski i u velikoj meri zatvoreni tip privređivanja, sa nerazvijenom podelom rada, sa malo razmena i sa još manje novca, počinje, prvo lagano a zatim sve življe, da struji trgovački promet me-njajući u značajnoj meri lik čitave privrede i način života“ (Воџић 1973: 58–59). Тако је у XIII веку почела размена производа, у малом обиму и у локалним оквирима, између приморских градова – посебно Дубровника – и ближег градског залеђа, између планинских сточара и земљорадника.

3.3. Политичке и економске прилике на Балканском полуострву у средњем веку биле су повољне за Дубровчане, а успон Дубровника уследио је отприлике са јачањем балканских земаља (Србије, Босне). Међутим, Дубровник је имао и великих тешкоћа са својим суседима, у политичком и економском смислу; поред тога, град је уништило неколико великих пожара, харале су заразне болести и земљотреси. „Упркос свим тим тешкоћама, препрекама и ударцима, Дубровчани су успели да у то време консолидују и изграде управу и унутрашње уређење града и околног територија, да прошире своје поседе и да ојачају трговину“ (Маркен 1960: 5).

Дубровник је задржао своју самосталност и после доласка Турака на Балканско полуострво, а доласком новог освајача у XIV веку није се променио положај Влаха-сточара, који су на себе узели да и даље обављају пренос робе.

4. ПРЕНОСНИЦИ РОБЕ У КАРАВАНСКОМ САОБРАЋАЈУ

О преносиоцима робе на широком простору Балканског полуострва, говорио је Константин Јиречек:

„Роба је, без изузетка, преношена на теглећој марви: на коњима, ма-згама и магарцима (*somerii*); нигде се не спомињу кола, која се на овом земљишту нису ни могла употребити, пошто су рано пропали римски друмови, а модерни путеви још нису били саграђени. То је била караванска трговина. Каравани су се звали латински *turma*. Та се рјеч није још заборавила у Црној Гори. Осим тога одомаћила се још у XIV в. арапска рјеч *caravana*, *garauanus*, слав. караван; ту су рјеч пренијели Италијани који су трговали по Леванту. Гониоци (сл. *ѿносноци*) били су скоро једино Власи из планинских сточарских села по унутрашњости, појединци разне властеле или манастира. Старјешина Влаха спремао је за пут до 300 коња са оружаним пратиоцима и обавезивао се у немилим временима да ће чувати товар од разбојника. На путу коначио је караван под шаторима (*tenda*, по латинском *tentorium*) или код крчмара (слав. *сѿањанин*). При крају Средњег вијека у Дубровнику је Влах, Моровлах или Морлах значио исто што италијански *vetturino* или турски *кириѿи* (*ѿонилаѿ*)“ (Јиречек 1959: 272–273).

Конфигурација земљишта ће бити један од важних предуслова за развој караванског саобраћаја. О томе Гавро Шкриванић констатује: „Нећемо претерати ако кажемо да планински путеви, којима се кретала караванска трговина, у једном вертикалном пресеку дају слику једног непрекидног пењања и спуштања на већем делу пута“ (Шкриванић 1974: 14).

Гавро Шкриванић, даље, наставља:

„Планинско земљиште, својом висином, испресецаношћу и покривеношћу утицало је на брзе и нагле временске промене, које су, у више прилика, отежале кретање каравана, а у зимским месецима га, нарочито на уским путевима, и онемогућавале. Напослетку, могућност изненадних напада на караване, на покривеном и испресецањем планинском земљишту, доводило је у питање безбедност каравана и саобраћај уопште. Ма колико да је планинско земљиште неповољно утицало на развој саобраћаја, ипак разграната мрежа путева, затим организација каравана и караванског саобраћаја, омогућили су да се ова врста преноса добара прилагодила не само планинском земљишту, већ и приликама у најбурнијим временима, којима је била изложена кроз векове“ (Шкриванић 1974: 14).

6. КО СУ КРАМАРИ

Крајем XIII и првих деценија XIV века влада у Дубровнику постављала је заповеднике каравана (*turme*) – *capitaneus turmae*, који је био из реда властеле. Он се под заклетвом обавезивао „да ће у свакој прилици бранити караван, пазити да који товар не остане на путу, одређивати коцком ко ће први да прегази реку, итд.“ (Динић 1978: 318). Касније је улогу капетана каравана преузимао трговац који је склапао уговор са крамаром, али је Влада и даље вршила строги надзор око робе и путника.

Дакле, капетан је био представник у каравану, а *примићур* (византијска реч) или крамар био је старешина *поносника*, учесника у каравану. Ипак, не треба увек изједначавати примићура и крамара: крамар је имао у неким случајевима већа ограничења.

6.1. Сима Тројановић у студији *Наше кириције* посвећује посебан одељак крамарима под називом „Крамар“:

„Крамар скупља друштво за кирију, и он се погађа са трговцима по оно што ће му еспап пренети. Из овога се види да нису у каравану сви његови коњи, неки пут ни један, али обично је у старије време и он их имао“ (Тројановић 1909: 6).

Тројановић, даље, констатује како крамар наплаћује од трговаца кирију и својим кирицијама исплаћује по погодби. Он до танчина описује како је изгледала коњска опрема седланика, коња којег је јахао крамар.

„Крамар донекле оде с караваном заједно, па се онда пожуре напред да конак уреди или да сврши шта још треба. Он је увек човек од угледа и по могућству из признате фамилије, и за њега сваки трговац зна и потпуно се на њега ослања да ће еспап часно чувати. У случају не-

слоге или мање зађевице међу кирицијама, он пресуђује и свако му се покова“.

6.2. М. Динић у студији „Дубровачка средњовековна караванска трговина“ каже:

„Крамар је био душа каравана. Он склапа уговоре с трговцима и одговара за њихово извршење, организује караван и води га постављеном циљу. Поносници су његови људи који само преко њега долазе у контакт с трговцима. Било је крамара који су управо славни људи своје врсте...“ (Динић 1978: 320).

Имамо и један опис какав је на челу колоне изгледао крамар:

„На челу је јахао крамар на најбољем коњу са звоном на коњском врату, а остали коњи били су уларима везани један другом за репове или самар; темпо и правац давао је *калауз*, по коме су се остали коњи равнали. Није изостајао ни пас. Пут се прелазило без журбе, по утврђеним од старине етапама. Ишло се наравно само дању. Ноћивало се првобитно под шаторима...“ (према: Ристић 1963: 150).

6.3. Занимање *крамар* се јавља и као мотив у белетристици. Познавалац живота родног Дубровника, песник Иван (Џиво) Гундулић у спеву *Осман* (певање XII, стих 521–532) помиње *крамаре*:

„Паша у млаца с бољом сликом
запажа се на ове гласе,
и високом и великом
он одлуком снебива се,
сад бесједу, сад слободу
размишљајућ, тер се чуди,
и себи ову сад пригону
од велике смеће суди;
и кô човјек од великих
мећаица и **крамарâ**
у памети веће од прицих
варâк начин мисли и ствара“²

6.4. *Докад се одржао кирицилуком?* – Традиција бављења кирицилуком у средњем веку била је раширена на подручјима које су пресецали трговачки средњовековни путеви. „За време турске владавине, Гласинчани су се много бавили кирицилуком (кирицијањем). Свака кућа држала је најмање по два коња за кирицијање“ (Филиповић 1950: 37). Међутим, остаци бављења кирицилуком – и у време модернијих путева и развијенијег саобраћаја – везани су за пределе Гласинац (планина Романија) и Стари Влах (планине Јавор, Голија, Златибор и Тара). Може се рећи да се то занимање протезало до данашњих дана у пределу Стари Влах (уп.: Ристић 1963, Ускоковић 1927).³

² Џиво Гундулић, *Осман*, СКЗ, Београд 1967.

³ Традиција кирицијања одржала се у Старом Влаху до 60-тих година XX века, када су становници Златибора, Таре, Голије и Јавора преносили на коњима луч и катран у Шумадију и Подриње, а доносили жито, пасуљ и ракију,

7. ГЕОГРАФСКИ ПОЛОЖАЈ И ИСТОРИЈАТ НАСЕЉА СА БАЗОМ *КРАМ

7.1. Етнограф Милан Ђ. Милићевић у књизи *Кнежевина Србија* помиње топоним **Крам** на планини Влашићу, код Травника, у средњој Босни:

„На Влашићу пак највише су тачке: Вис и Мраморје, а најпознатији прослапи или превоји, куда путеви иду, зову се: **Крам**, Белутак и Разбојиште“ (Милићевић 2005: 419).

Претпоставимо, по положају где се превој **Крам** налазио на Влашићу, могао је бити подесан за средњовековну царину и/или стовариште робе за даљи претовар.

7.2. Село *Крамари* се налази код знатнијег насеља (града) Коњица, на караванском путу из Дубровника за Сарајево, где је била природна и често административна граница – тако је каравански саобраћај имао једну завршну етапу, па је било услова да се ту скупљају нови крамари и „претовара“ роба. Значи, повећан број становника који се бавио овим занимањем у овом месту на неки начин је обележио насеље, али му и дао име које је остало и до данас.

Да је у селу Крамари била важна граница караванских етапа, потврђује и једна констатација М. Динића:

„Било је каравана који нису прелазили долину Неретве: заустављали су се у **Коњицу**, Брадини и Врапчу“ (Динић 1978: 314).

7.3. Насеље *Крамер-Село* налази се у источној Босни, на падинама висоравни Гласинац, неколико километара удаљено од пута Сарајево – Подроманија – Рогатица, у близини насеља Хан Стјенице. Средњовековна насеља су често из различитих разлога премештала своје језгро, али насеље Крамер-Село је задржало свој стари положај. Истражујући средњовековне ханове на друмовима у Босни и Херцеговини, Хамдија Крешевљаковић међу најважнијим друмовима издваја друм: Сарајево – Хреша – Подроманија – Рогатица – Вишеград – Нова Варош, а то је друм који се у том времену прелазио само с коњима и то за укупно 51 сат (Крешевљаковић 1991: 313).

7.3.1. Географски положај насеља Крамер-Село у пределу Гласинац један је од разлога да се ту створе услови за занимање крамара. „Главни пак природни излаз са Гласинца (у том ширем смислу) представља долина Ракитнице, кроз коју пролази један, некад врло важан, пут“ (Филиповић 1950: 184).

7.3.2. Досадашња истраживања недвосмислено показују да је насеље Крамер-Село мотивисано име у пределу Гласинца. Ево шта о томе кажу истраживачи:

(1) „Претпоставља се да је село добило име по турској ријечи *крамари*, тј. по људима који су се бавили кирицијањем. Многи од њих су се за вријеме турске владавине бавили тим послом и преносили су разну робу за турске трговце из Сарајева за Скопље, Нови Пазар, Косовску Митровицу, Дубровник, Тузлу, Брчко итд.“ (Чобовић 2010: 347–348)

(2) „За време турске владавине, Гласинчани су се много бавили *кирицилуком* (кирицијањем). Свака кућа држала је најмање по два коња

за кирицијање. [...] Било је, у то време, на Гласинцу неколико чувених крамара. Кириција је било како међу православнима тако и међу муслиманима“ (Филиповић 1950: 37).

(3) Према подацима у Дубровачком архиву, дубровачки каравани су радо пристајали на Гласинцу, ту се помиње и некаква вода „ad Glasinas ad aquam“. Ту су унајмљивани нови поносници и крамари за даљи пут (уп.: Динић 1978: 314).

7.4. Насеље **Хан Крам** налази се у близини Хан Пијеска. Претпостављамо, према значењу речи **крам** (= *сџоваришџе*), да је у месту *Хан Крам* било стовариште робе која је била на путу караванског саобраћаја.

III

8. ЗНАЧЕЊЕ РЕЧИ КРАМЕР/КРАМАР

Иако је *крамер/крамар* архаична реч која се данас више не употребљава, у већини речника савремених јужнословенских језика дата је њена дефиниција, а разлике постоје у два аспекта (и то независно који је језик или некадашња варијанта језика у питању): (а) значење речи и (б) акценат речи и ненаглашена дужина на суфиксу *-ар*.

8.1. У дефинисању ове речи постоје разлике у два смера (реч је полисемична):

8.1.1. *Крамер/крамар* у значењу *шрџовац*:

(1) „**Krämer** der, -s *sitničar, trgovac na malo, kramar*“ (Uroić – Hurm 2004: 457);

(2) „**krāmār** – *sitničar*“ (*Rječnik hrvatskog jezika*, 2000: 498);

(3) „**кràмaр** -áра (нем. Krämer) – трговац ситнуријом“ (Московљевић 2000: 304);

(4) „Међу бројним позајмицама у нашем [српскохрватском – за В.М.] језику, које се због географског положаја Балканског полуострва највише срећу на овим просторима, налазимо и немачку реч *крамер* (*крамар*) од немачког *Krämer* у значењу трговац ситном робом“ (Михаиловић 2002: 596):

(5) „Било је две врсте страних трговаца. Једни беху мали трговци, као Дубровчани који су трговали у селима и у суседству свога града. У Дубровнику звали су их *крамар*“ (Жиречек 1984: 186).

8.1.2. *Крамер/крамар* у значењу *предводник каравана*:

(1) „**krāmār** m – *nadglednik kiridžija*“ (Јахић 1999: 330);

(2) „**Крамер** – старешина поносника, главни човек, вођа организоване караванске формације“ (*Лексикон српскої средњеї века*, 1999: 324).

8.1.3. У обимнијим речницима уз одредницу *крамер/крамар* дата су напоредо оба значења:

(1) „**кràмaр**, -áра м. 1. а. трговац који тргује крамом, ситном робом, ситничар, старетинар; б. погрд. трговац уопште. 2. поглавар међу кирицијама“ (*Речник српскохрватскої књижевної језика*, Нови Сад – Загреб 1969, књ. 3, стр. 35).

(2) „**кràмaр**, -áра м. 1. трговац на мало, трговац ситном робом или старежи, ситничар, старинар; трговац уопште. 2. старешина кири-

ција, вођа кириција“ (*Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, САНУ, Београд 1978, књ. 10, стр. 420).

У *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика* дата је и варијанта према суфиксу -ар/ -ер:

„**крәмѐр**, -ера м. (нем. *Kramer*) в. **крамар** (1)“ (књ. 10, стр. 421).

8.2. Крамари су у каснијем периоду, када је почела да јењава организована трговина Дубровника (посебно после догађаја на почетку XIX века, тј. после Наполеоновог освајања Града светог Влаха) и изгледела драстична подела рада, преузимали улогу предводника каравана и трговаца ситном робом. То је, дакле, условило полисемију ове речи.

8.3. У савременим речницима дефинисано је значење речи **крам** и **крама**.

8.3.1. У *Речнику српскохрватској књижевној и народној језика* дефинисано је и значење речи **крам** и **крама**:

(1) „**кръм**, **крама** м покр. *сѣоваршѣе, складшѣе*“ (*Речник САНУ*, књ. 10, стр. 420).

(2) „**крама** м (нем. *Kram*) покр. 1. *сѣара безвредна роба, сѣарез, сѣарудије; сѣйна роба, сѣшнице, шрице*. 2. *шрѣовина на мало, шрѣовина сѣшном робом, сѣшничарија*. 3. *фиг. сѣшношрѣовачки дух, сѣшношрѣовачко схваѣање*“ (*Речник САНУ*, књ. 10, стр. 420).

8.3.2. У *Njemačko-hrvatskom rječniku* стоји:

„**Kram** der, - s *roporatija, starudija; drangulije, sitničarska roba; Krämervei die sitničarija, trgovina na malo*“ (Uroić – Hurm 2004: 457).

9. ТВОРБА ТОПОНИМА СА БАЗОМ *KRAM

Посуђеница **Krämar** из немачког језика прилагодила се прозодијским и фонетско-морфолошким принципима српског (и других јужнословенских) језика.⁴ Од четири микротопонима који у себи садрже базу **kram* десило се да имамо примере за творбене моделе: (1) коренска реч **крам** – у топониму *Крам*; (2) изведеница **крамар** у облику *pluralia tantum* – у топониму *Крамари*; (3) синтагма од два члана (коренске речи): **хан** и **крам** – у топониму *Хан Крам* и (4) полусложеница од две изведенице: **крамер** и **село** – у топониму *Крамер-Село*.

9.1. Коренска реч **кръм** (у топонимима *Кръм* и *Хън Кръм*) преузета је из немачког језика без фонетских промена, али се у српском језику јавља под дугосилазним акцентом.

9.2. Изведеница **кръмари** (у топониму *Кръмари*) твори се од базе **kram* + суфикс *-ар* за творбу *nomina agentis* + наставак за облик *-и* за творбу множине (*pluralia tantum*).

9.2.1. Наша грађа потврђује да се *nomina agentis* **крамар** јавља са два суфикса: (а) суфикс *-ар* (*крамар*) – који је увек дуг – и (б) суфиксом *-ер* (*крамер*) – који може бити кратак (чешће) и дуг (ређе).

4 Упореди: Schneeweis 1960: **kram** (80, 88), **krama** (83, 168), **kramar** (83), **kramariti** (83).

Примери из *Обратној речника српскога језика* показују да је суфикс **-ар** увек дуг: *крамар, грумар, погрумар* (Николић 2000: 1170).

Суфикс **-ер** може да буде (а) кратко **-ер**: *ширебер, људождер, шишљер* и (б) дуго **-ер**: *правѐр, фасадѐр* (Николић 2000: 1183).

9.2.2. О пореклу и дистрибуцији суфикса **-ар** било је доста речи у граматицима српскохрватског језика.

(1) „Са сугласником **р** имамо неколико наставака, од којих су неки врло продуктивни, а други су без икакве продуктивности. Свакако је од њих најпродуктивнији наставак **-ар**. Ово је наставак (*-arius*) туђег (латинског) порекла и њиме најчешће граде имена ималаца занимања м. Рода“ (Стевановић 1975, књ. I, 506).

(2) „Često se taj nastavak [-ār] veže i s imeničkim osnovama, te onda izlaze riječi koje stoje u kakvom god savezu sa onim što osnovna imenica znači, npr. koji koji ono čuva, gradi ili prodaje...“ (Maretić 1963: 312).

9.3. Полусложеница *Крамер-Село* састављена је од два супстантива, а тај тип полусложеница је маркиран у српском језику. То је тип полусложеница који садржи две именице: *nomina agentis крамер* + апаратив *село*. Гледано са синтаксичког аспекта, атрибутив *село* стоји у постпозицији – и то је условило да је ово полусложеница.

О феномену полусложеница било је више речи у лингвистичкој науци, посебно са становишта правописа. Издвајамо мишљење савременог хрватског лингвисте Стјепана Бабића:

„Kad se dvije reči združe u jednu tako da izgube samo neke gramatičke osobine, a svaka zadrži svoj naglasak, a uglavnom i svoje značenje, nazivaju se polusloženice i pišu se s crticom među njima da se označi njihova polusloženost“ (Babić 1986: 32).

У инвентару примера за илустрацију полусложенице *С. Бабић* наводи ојконим *Иванић-Град*, који припада истом типу као *Крамер-Село* (састављен је од два супстантива и са атрибутивом *град* у постпозицији) (Babić 1986: 32).

9.4. Синтагма *Хан Крам* састављена је од два супстантива **хан** и **крам** – обе речи су коренске (и страног порекла – о етимологији ових речи биће речи касније).

10. ЕТИМОЛОГИЈА РЕЧИ

Етимологија свих сегмената једночланих топонима (*Крам* и *Крамари*) и двочланих топонима (*Хан Крам* и *Крамер-Село*) према садашњем стању науке јесте прозирна.

10.1. Локални писац Миленко Чобовић држао се пучке етимологије и доноси погрешан закључак о пореклу имена *Крамер-Село*: „Претпоставља се да је село добило име по турској ријечи *крамари*...“ (Чобовић 2010: 347–348).

Има ли ова тврдња неког основа? Пошто је у Турској занимање *крамара* наслеђено из Дубровника, а то су традиционално обављали Власи-сточари, то је у турском језику са занимањем преузета и реч која се одомаћила. Познато је да су Турци радо преузимали речи за занимања која нису имали у својој пракси. У том смислу није изненађење што се Чобовић повео за тврдњом да је ова реч турска. О томе етимолог Петар Скок каже:

„Na Balkanu proširiše njemačku posuđenicu dubrovački *kramari*, koji su dolazili u unutrašnjost prodavajući svoje izrađevine za sitnu stoku i sir. [...] Dubrovačkim posredovanjem ušao je germanizam i u turski“ (Skok 1972, II: 178).

10.2. „Термин *крамар* је германског порекла и ушао је у словенску терминологију посредством саских рудара“ (*Лексикон српској средњег века*, 1999: 324). Ко су Саси? Саси су становници једне области Немачке (Саска област), познати рудари који су долазили у средњовековну Босну и Србију и ту оставили извесног трага у ономастици (на пример, село *Саси* код Вишеграда).

10.2.1. У једном документу из Дубровачког архива, из 1473. године, стоји: „Ecce nos dedimus partem solutionis vestri viagii Stierano vestro **cramario**“ (ур.: Dinić 1978: 319). То је најстарији помен овог средњовековног занимања.

10.2.2. Недвосмислено је потврђено да термин *крамер* спада у германизме, који су присутни у јужнословенским језицима.

„Germanizmi su ulazili u više talasa, prvenstveno zbog tijesne povezanosti Hrvata sa govornicima njemačkog jezika, ali i putem rudara Sasa, povezanosti Obrenovića sa Austro-Ugarskom, te, konačno, brojne njemačke manjine u panonskim predjelima“ (Šipka 1998: 87).

10.3. О значењу и етимологији апелатива *село*, етимолог Петар Скок каже:

(а) о значењу:

„**Sèlo** n (Vuk), sveslav. i praslav., 1° fundus, 2° Dorf = *selo* n (Liburnija), 3° kuća (npr. *Bakarčićevo selo*), 4° (16. v.) naselje kmetovske vlastele (npr. 1598: *Tomaša Budaka celo selo jedno; na tom stoje dva seljara*), sessio, 5° toponim (sing. i pl., samo ili u vezi s toponomastičkim pridjevima“ (Skok 1973: knj. III: 218).

(б) о етимологији:

„Miklošič je još držao da *selo* i *sedlo* potječu od praslav. korijena *sed-*. Danas se može tvrditi samo za *sedlo* da potječe od tog korijena, a za *selo* bolje je pretpostaviti ie. korijen *sel-*. Na to upućuju i baltičke usporednice: istočno-lit. *salà*, istočno-lot. *solà* »Dorf«. Tu je ie. prijevoj *sol-*, koji nije potvrđen u slavinama. Baltički se nazivi mogu upoređivati sa langob. *sala f* »Hof, Haus, Gebäude«, riječ koja je preko romanskoga postala internacionalna: *sàla*, *sàlōn*. S tim korijenom ide zacijelo i lat. *solum* »tlo« (Skok 1973, knj. III: 219).

10.4. За разлику од имена *Крамер-Село*, у имену насеља *Хан Крам* обе речи ове синтагме (од два супстантива и то коренске речи) страног су порекла: (а) **хан** – турско *han* < персијског *han, hane* „кућа“ (Škajlić 1973: 309) и (б) **крам** – из немачког (о чему је било речи).

11. БАЗА *КРАМ У ОНОМАСТИЦИ

Потврду за дистрибуцију базе **kram* на јужнословенском тлу налазимо на плану дијахроније и синхроније у (а) топонимији и (б) антропонимији.

11.1. У топонимији Босне и Херцеговине издвојили смо четири топонима: (1) *Крам* (на планини Влашићу), (2) *Крамари* (код Коњица), (3) *Краммер-Село* (код Рогатице) и (4) *Хан Крам* (код Хан Пијеска).

Јован Цвијић на примеру имена села даје групе географских имена. Међу једанаест група имена, Цвијић издваја „имена по занимању становништва: *Ковачи, Кољари, Крчари, Рибари*“ (Цвијић 1987: 95–99).

Као што је ојконим *Крамари* у облику *pluralia tantum*, тако су и ова имена која издваја Цвијић постала од *nomina agentis* у облику *pluralia tantum*.

11.2. Фреквентнија је дистрибуција базе **kram* у јужнословенској антропонимији. Петар Шимуновић, познати истраживач антропономије на српскохрватском говорном подручју, говори о пореклу презимена:

„Letimičan pregled naših prezimena omogućuje uočiti četiri temeljne skupine: **čiji si, kakav si, otkud si i što si**“ (Šimunović 1985: 21).

За ову прилику интересује нас четврта скупина презимена:

„Četvrta skupina prezimena [što si], motivirana zanimanjem njihova prvobitna nosioca, mlađeg je postanja. Takva su prezimena nastala u doba podjele rada, stvaranja prvih burgova i trgovišta oko kojih su se naseljavali tadašnji obrtnici“ (Шимуновић 1985: 31).

11.2.1. Од *nomina agentis* *крамар* (и у варијанти *крамер*) остао је траг и у другој области ономастике (антропонимији). На јужнословенском простору су забележена презимена од основе **kram*.

(1) Презиме са овом базом јавља се у дијахронији:

„Занимљиво је констатовати да је њена [основе **kram-* < нем. **Krämer**] најстарија потврда из области ономастике, а не из апелативне лексике. У једном документу из збирке *Monumenta croatica* забележен је „*sudac Kramar*“ 1275. године, у препису из 1546. године, што значи да ову реч можемо третирати као врло стару немачку позајмицу“ (Михаиловић 2002: 596).

(2) Инвентар презимена са основом **kram* обиман је у синхронији и на ширем простору Балканског полуострва:

Крам (Хрватска), *Крамар* (Босна), *Крамаревић* (Сарајево), *Крамарић* (Хрватска), *Крамарчић* (Хрватска), *Крамаршић* (Хрватска), *Крамариновић* (Хрватска), *Краммер* (Словенија, Хрватска, Црна Гора), *Краммерић* (Хрватска), *Крамеровић* (Београд), *Крамковић* (Црна Гора) (уп.: Михаиловић 2002: 596; Јањатовић 1993: 193–194; В. Миљанић – А. Миљанић 2007: 231; *Речник САНУ*, књ. 10, 420).

12. УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Лингвистички аспекти разматрања творбе, значења и етимологије базе **kram* у топонимији Босне и Херцеговине потврђује ваљане ставове који се наводе у стручној историјској литератури. И даље, потврђују да се ономастичка истраживања налазе на граници, с једне стране, науке о језику (лингвистике) и, с друге стране, друштвених наука – историје и географије.

Топоними *Крам*, *Крамари*, *Крамер-Село* и *Хан Крам*, који имају основу ***kram**, а везани су за средњовековно занимање *крамар* или објекат (стовариште) *крам*, са пореклом из немачког језика, потврђују да је ваљана латинска сентенција *Nomen est omen* („Име је знак“).

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

а) Историјска, географска и етнографска литература

- Vožić, Ivan i drugi (1973): *Istorija Jugoslavije*, Prosveta, Beograd.
- Динић, Михаило (1978): „Дубровачка средњовековна караванска трговина“, у: *Српске земље у средњем веку, историјско-географске студије*, Српска књижевна задруга, Београд, стр. 305–330.
- Јањатовић, Ђорђе (1993): *Презимена Срба у Босни*, „Просвета–Трговина“, Сомбор.
- Јиречек, Константин (1959): „Трговачки путеви и рудници Србије и Босне у средњем вијеку“, превео Ђ. Пејановић, *Зборник Константина Јиречека*, књ. I, САН, Посебна издања, књ. СССХХVI, Одељење друштвених наука, Нова серија, књ. 33, Научно дело, Београд, стр. 205–303.
- Јиречек, Константин (1984): *Историја Срба*, друга књига, Слово љубве, Београд.
- Креševljaković, Hamdija (1991): *Hanovi i karavansaraji u Bosni i Hercegovini*, u: *Izabrana djela*, knj. III, str. 241–369, „Veselin Masleša“, Sarajevo.
- Лексикон српској средњег века* (1999), приредили Сима Ђирковић и Раде Михаљчић, Knowledge, Београд.
- Манкен, Ирмгард (1960): *Дубровачки папирицијати у XIV веку*, САНУ, Посебна издања, књ. СССХL, Одељење друштвених наука, књ. 36, Научно дело, Београд.
- Миљанић, Милан Ђ. (2005): *Кнежевина Србија*, фототипско издање, Book & Marso, Београд.
- Ристић, Милован (1963): *Сџари Влаха*, Туристичка штампа, Београд.
- Тројановић, Сима (1909): *Наше кириције*, Српска краљевска академија, Београд.
- Ускоковић, Радоје (1927): „Кирицилук Старог Влаха“, у: *Гласник Географској друштва*, књ. 13, Београд, стр. 226–228.
- Филиповић, Миленко С. (1950): *Гласинац, антропогеографско-етнолошка расправа*, Научна књига, Београд.
- Цвијић, Јован (1987): „Имена насеља“, у: *Антропогеографски сџиси*, Сабрана дела, књ. 4, том I, САНУ, Београд, стр. 94–100.
- Чобовић, Миленко (2010): *Монографија Сочице у оштини Рајчица*, Удружење „Огњиште“, Пале.
- Шкриванић, Гавро (1974): *Пушеви у средњовековној Србији*, Новинско-издавачко предузеће „Туристичка штампа“, Београд.

б) Лингвистичка литература

- Babić, Stjepan (1986): *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku*, JAZU – Globus, Zagreb.
- Kristal, Devid (1996): *Kembrička enciklopedija jezika*, Nolit, Beograd.
- Maretić, Tomo (1963): *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb.
- Михаиловић, Велимир (2002): *Српски презименик*, Аурора, Нови Сад.
- Московљевић, Милош (2000): *Речник савременој српској књижевној језика*, Гутенбергова галаксија, Београд.
- Миљанић, Вукота – Аким Миљанић (2007): *Презимена у Црној Гори*, Београдска књига, Београд.
- Николић, Видан (2009): *Nomen est omen (ономастички прилози)*, Учительски факултет, Ужице.
- Николић, Мирослав (2000): *Обрајни речник српскога језика*, Матица српска – Институт за српски САНУ – Палчић, Београд.
- Речник српскохрватској књижевној језика*, Матица српска – Матица хрватска, Нови Сад – Загреб.

Речник српскохрватској књижевној и народној језика, Институт за српскохрватски језик САНУ, Београд.

Rječnik hrvatskoga jezika (2000), Leksikografski zavod „Miroslav Krleža“ – Školska knjiga, Zagreb.

Skok, Petar (1971–1974): *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, JAZU, Zagreb.

Стевановић, Михаило (1975): *Савремени српскохрватски језик*, књ. I, Научна књига, Београд.

Schneeweis, Edmund (1960): *Die Deutschen Lehnwörter im Serbokroatischen in Kulturgeschichtlicher Sicht*, Walter de Gruyter & Co, Berlin.

Uroić, Marija – Antun Hurm (2004): *Njemačko-hrvatski rječnik*, Školska knjiga, Zagreb.

Šimunović, Petar (1985): *Naša prezimena, poreklo, značenje, rasprostranjenost*, Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb.

Šipka, Danko (1998): *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Matica srpska, Novi Sad.

Škaljić, Abdulah (1973): *Turcizmi u srpskohrvatskom – hrvatskosrpskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.

Školski rječnik bosanskog jezika (1999), Ljiljan, Sarajevo.

В настоящей работе речь идёт о следах средневековой профессии „крамар“ в топонимии Боснии и Герцеговины. В средневековом караванном движении от Дубровника до стран на Балканах, а позже и Турецкого царства, важную роль имели „крамари“, стоявшие во главе каравана и решали важные вопросы о людях, товарах и вьючных животных. *Nomina agentis* (профессия) „крамар“ встречается как основа в топонимии на средневековых караванных дорогах в Боснии и Герцеговине: *Крам* (на горе Влашич), *Крамари* (недалеко от Коница), *Краммер-Село* (недалеко от Рогатицы) и *Хан Крам* (недалеко от Хан Пиеска). Слово „крамар“ германского происхождения (*Krämar*) и имеет два значения: (1) „вожак каравана“ и (2) „купец“.